— Революція нам нічого не дала! Мистецтво жебрачить! Художник не став прикметою держави, як поліцай, учитель, чиновник, міністр! Художник голодує!..

— К дідьку міністрів! — вигукнув експансивний Зінько Кізленко.— Ік чортовій мамі міністрів! Міністрів було тисячі і буде їх ще мільйони, а от Рембрандтів, Анджело, Кіз-ленків — одиниці! Я протестую.

Кізленко патетично приклав руку до грудей і після слова "протестую" вимахнув нею так, ніби хотів хвиснути по губах свого приятеля Чуприну, що посмів поставити художника поруч поліцая й міністра.

Обидва вони, і Чуприна, і Кізленко, вчилися в художній школі, але за два роки вчення їм не пощастило захопити якусь визначну мистецьку височінь через запеклу зненависть старих зашкарублих професорів до молодих талантів... Щоразу, як їм припадало йти в атаку на мистецькі позиції, несучи, як знамена, свої полотна, мистецько-професорська старизна робила вилазку й розбивала Чуприну й Кізлен-ка впень...

Оці спільні біди та нещастя і були за причину приятелювання Чуприни й Кізленка, незважаючи на взаємне презирство й одверту нелюбов.

Жили вони вдвох у маленькій кімнаті на околиці міста ще з тих часів, як Чуприна, кинувши вкрай розкуркулене хазяйствечко своїх батьків, вступив до художньої школи, а Кізлик за протекцією земляка з Холмщини не тільки вступив до тієї школи, а й одержав стипендію, як людина без роду й племені.

Молодший за Чуприну Кізленко, що звався звичайно Кізликом, і зовнішністю різнився од свого приятеля. Тоді, як Чупринине обличчя, починаючи од очей, заросло чорною щетиною, у Кізлика на щоках, як у

дівчинки, золотився ледве помітний пушок і тільки під носом, де проектувалися вуси, він набирав інтенсивнішого зафарблення.

Чуприна своїм волохатим обличчям нагадував молодого мандрила, зіпсутого цивілізацією, а в Кізликовому обличчі було багато од бичка, що йому під тоненькою шкуркою на лобі муляють ріжки і от-от прикрасять його ознаками мужності.

У кудлатій Чуприниній голові гніздилося святе переконання, що Кізлик — ідіот і бездара, а під ненарізаними ріжками Кізлика була певність, що в особі Чуприни він має справу з тупим міщанином, який ніколи не зрозуміє його, Кізликових, творчих знесень...

Викликавши Кізлика на гнів згадкою про міністрів, Чуприна зневажливо подивився на опонента й суворо, як смертного присуда, пророк:

— Ти, Кізлик, був ідіот і будеш ідіот!

Та Кізлик не образився на це зауваження. Він був певен, що геніїв і новаторів пересічні міщани всіх часів і народів вважали за божевільних.

— Я згоджусь з тобою, що я ідіот, коли ти згодишся зі мною, що ти тупий міщанин і бездара! — сказав Кізлик і о дій шов до вікна.

Він завжди робив так, коли тупе міщанство турбувало його своїм втручанням,— відходив до вікна й презирливо кривив рота.

Своє прізвище Кізлик підписував на італійський кшталт так, що виходило "Кізлічіо", але це зовсім не означало, що він був прихильником класицизму в мистецтві. Навпаки, він тішився з праць лівих майстрів і навіть готувався виголосити свого власного мистецького маніфеста.

Кізлик дивився у вікно, що за ним розбруньковувалися бузкові кущі, і на сонці в затишку грівся шолудивий собака. Нескладний пейзаж завершувався кособокою дощатою спорудою, що була нахилена набік і нагадувала мініатюрну Пізанську башту. Ця Пізанська башта і спричинилася до того, що товариші, незважаючи на погожий весняний день, не одчиняли вікна...

Проти вікна й Пізанської башти над ліжком Чуприниним висіла його картина, що була зелена, як рута, і розпливчаста, як туман. Із зеленого туману випливали якісь світила, зеленіші од загального тла, а невідомі предмети кидали на ті світила чорні тіні. Це "полотно" звалося "Душа Канібала".

Чуприна міг годинами пояснювати затаєний зміст цієї картини глибокодумними фразами з безліччю чужоземних слиз, що^ й самі потребували пояснень...

дей, що не розумілися на картині і одверто в цьому признавалися, він вважав за ідіотів, тих же, що своє нерозуміння маскували глибокодумними фразами, він звав "люди з іскрою". Такою людиною з "іскрою" був, на думку Чуприни, і театральний рецензент Фалалій Чінгізханів, що готувався в художні критики. Через це до Фалалія ставилися трохи запобігливо і Кізлик, і Чуприна.

Фалалій Чінгізханів терпляче вислухував Чуприну, уважно розглядав його диктове "полотно" і менторським тоном казав:

— Ти сприйняв інтуїцією творця трагедію концентричних контрастів хаотичного космосу, спіймав його тональний контрагалс і легіював нюанси нерво-м'язових відчувань у психоаналітичному сатурналізмі парфорсного майстерства. Ти, Чуприна, пророк крензельного меленізму в епоху перманентних революцій!

Далі Фалалій Чінгізханів заплющував очі і, як піфія, пророкав:

— Ціла епоха, величніша за епоху Рафаеля, вібрує на цьому дикті!

Кізлик дивився у каламутну шибку і шукав матеріал для своєї нової картини, що мала зватися "Блакитноока рана", а Чуприна домальовував дивовижного плаката про прод-розкладку.

— Ти, Кізлику, ідіот, бо коли б ти не був ідіот, то не говорив би таких ідіотських речей,— переконливим голосом провадив Чуприна.— Держава врешті мусить визнати, що ми такі ж потрібні гвинтики її, як і поліція, міністри, чи то пак, комісари, військо і продагенти... Ми, може, навіть більше потрібні, бо мій, скажімо, плакат примусить дати багато більше хліба, аніж робота пересічного продагента, бо я вплину на емоції селянина, викличу в нього співчуття до революційного пролетаріату і до того ж гарантія, що я того хліба не вкраду, як то може зробити злочинний продагент. Розумієш: цілковита гарантія.

Хоч Чуприна і згадував про революційний пролетаріат, та ніякі політичні переконання не обтяжували його голови, чим не менше відзначався Кізлик. Вони обидва вірили, що мистецтво й політика — ворожі стихії, що не терплять одна одну, і цю віру їх підтримував Фалалій Чінгізханів, випускаючи на доказ цілі хмари чужоземних слів і комбінуючи їх найнеймовіршшими способами.

— Я комуніст-індивідуаліст, що об'єктивно визнає революцію, але я суб'єктивно не можу погодитись, що мистецтво, бароккональна надбудова актеонічної субстанції людської душі, може стати на послуги плебейської суті політичних мастурбацій...

Кізлик і Чуприна захоплено слухали Фалалія Чінгізхано-ва і вірили, що мистецтво вище над усе в світі і вони, художники, є істоти виїмкові.

Чуприна поставив якусь невиразну кляксу на дикт, оді-йшов убік і, нахиливши голову, розглядав. Потім підійшов, копистkою розітер ту кляксу і резонерським тоном почав:

_ Ти, Кізлику, не сердься... Ми, звісно, поведем людство

вперед, але коли в мене не приймуть завтра цього плаката, то нам доведеться сутужно.

Чуприна ще додав одну кляксу і так само розітер! Виходило ніби щось підхоже...

— От держава утримує міліціонера, а нас не утримує... Хіба цього ми чекали од революції?

— Позич у Чінгізханова... Він грошовитий...— пораяв Кізлик, що тільки в питаннях фінансових визнавав зверхність Чуприни.

— Яв нього вчора позичив...

Кізлик енергійніше затарабанив па шибці, але мовчав. Голова його не буЛа пристосована до справ грубої житечної прози і єдине, що він міг пораяти, так це позичити у Фалалія.

Чуприна ще мазнув на дикті і прорік:

— Господарка присилала Малашу... Гроші за квартиру... Копистка в руках Чуприни натхненно розмахнулася і

поклала геніального мазка, а Кізлик тим часом придумував прекрасну фінансову комбінацію:

— Давай продамо твої калоші!

Чупринина рука з кописткою опустилася, і він промовив тоном людини, що її лиха доля хоче розлучити з найдорожчим у світі:

— Ти, Кізлику, ідіот, я тобі це скажу в тисячний раз... Калоші, по-перше, драні, і за них не дадуть навіть десять цигарок, а по-друге, моїх черевиків без калош вистачить тільки для того, щоб вийти до Пізанської башти.

Запанувала тиша, і тільки чути було, як сопів Чуприна над своєю диктою та глибоко зітхав Кізлик, катований нерадісними думками.

А як там з плакатами для комунальників? — спитав Чуприна. Кізлик нещодавно хвалився, що йому пропонують намалювати для клубу комунальників плакати.

~ Не... дають...— витиснув з себе Кізлик і знову затарабанив по шибці.

Перспективи були туманні, як осінні далі, незважаючи на голоду СНУ ВеснянУ пог°ДУ> а сучасність гнітила передчуттям

Мовчки думали вони однакові думки, що нітрохи не стосувалися їхньої мистецької професії. Де можна було позичити, вже позичили, й можливості кредиту вичерпалися вщент, а Кізликової стипендії на двох вистачало не надовго. Клубні керівники, зневірившися щось зрозуміти в дуже мудрих творах Чуприниних і Кізликових, перестали замовляти їм плакати, і джерело заробітку увірвалося.

— Ти тільки подивись,— гарячився Кізлик перед не-прийнятим плакатом,— ти тільки зверни свою бездарну увагу на оцю жовтогарячу кривулю на блакитному небі! Вона розрізає тло і збурює море, що кидає свої червоні хвилі на зелені скелясті береги... Бунтарський дух космосу кличе до революції експансію землі, кличе стихії, а вони, йолопи, цього не розуміють!..

Щоправда, і Чуприна нічого не розумів, але мовчав, не бажаючи добровільно потрапити до категорії йолопів...

Кізлик нарешті щось надумав і, одійшовши од вікна, почав повільно натягати на голову свою кепку.

— Піду... Маленька ідея... Може, що добуду...— казав Кізлик, прямуючи до дверей.

Та, відчинивши двері, стикнувся він віч-на-віч з Фалалієм Чінгізхановим. Той переступив порога і, ставши в наполеонівську позу, велично огляцув Кізлика й Чуприну:

— Маестро, я бачу на ваших фасадах синхронічний песимізм! — почав він велебно,— я бачу, що синтоїзм має найнесприятливіший грунт у вашій психіці...

Кізлик скинув свого кашкета і запрохав Фалалія сісти. Чінгізханів мав празниковий вигляд. Чиста сорочка видніла-ся з-під досить нового піджака, блакитна краватка, без сумніву, цілком нова, надавала весняного легковажного вигляду своєму власникові, а нові півчеревички переконували глядача, що до цієї людини є всі підстави вдатися по позичку.

Чуприна натхненно домазував свого плаката, а Кізлик розважав гостя, наводячи його на фінансові теми. Нарешті він не стримався і без зайвої дипломатії сказав:

— А знаєш, Фалалію, і їсти ж хочеться, як собаці! Чінгізханів встав, поправив краватку й розсміявся:

— Так якого ж ти чорта мовчав! Хіба я вам недруг, чи що? Та я ж бачу по ваших очах, що голодні ви, як блощиці в давно покинутій квартирі! А хіба я, Фалалій Чінгізханів, йдучи сюди до вас, не знав цього? Знав, і ось вам аргумент...

Він поклав на стіл пакуночок, і товариші накинулися на хліб і сало.

Коли песимізм був стертий дощенту, а шлунки ніжно пригрівали задубілі душі, Фалалій сказав:

_ ВИ таланти, могутні таланти, але родилися зарано...

Вас не зрозуміє сучасність, і ви подохнете без належної реклами... Тільки реклама може вас врятувати... Я театральний рецензент і знаю, чого важить реклама в мистецтві... Але реклама потребує грошей, багато грошей... Ваші полотна коштують тих грошей, але вам не дадуть за них ні шеляга, аж поки не буде реклами... Ви розумієте? Вам треба добути багато грошей, щоб розрекламувати, а там найкращі галереї Заходу скуповуватимуть ваші полотна, американські мільярдери, і я вже не кажу про мільйонерів, шарпатимуть свої чекові книжки, щоб захопити ваші картини...

Чінгізханів обвів побідним поглядом слухачів, але на їхні обличчя впала тінь безнадійності. Вони добре знали, що реклама — річ не зайва в справах мистецтва, але гроші... гроші...

Тонка посмішка пронизала обличчя Фалалієві, і він поставив крапку на своїй тираді:

— І що найцікавіше, гроші ви можете здобути, і дуже легко!

Німе запитання нерухомо застигло на обличчях. Що таке, що нового придумав Чінгізханів? Звідки можна взяти гроші? А Чінгізханів сидів і посміхався усмішкою мецената, що може купити картину і врятувати художника, а може й не купити і художника залишити в злиднях.

— Справа дуже проста, але я можу поділитися з вами про неї за одної неодмінної умови... Тут, бачите, діло таке... можна багато заробити, а можна й...

Чінгізханів провів рукою навколо шиї так виразно, що не лишалося жодних сумнівів, що то означало петлю.

— Та я дотримуюсь того погляду, що раз у житті кожен художник мусить рискнути, або залишитись навіки в тіні...

Фалалій тепер говорив звичайною мовою, видимо, намагаючись, щоб його найкраще зрозуміли товариші. Товариші обернулися в слух і не спускали з Чінгізханова очей.

— Так от, я можу поділитися з вами своїми думками тільки при одній умові, що наколи б ви були круглими йолопами і не погодилися на мою пропозицію, то наша балачка умре в цих стінах, і ви не тільки нікому нічого не скажете, а й між собою не згадаєте про мої слова...

Фалалій говорив серйозно. В цьому ділі, певно, справді пахло петлею при невдачі.

— Фалалію, можеш говорити... Ми будемо німі як риба...

Тоді Чінгізханів розповів:

— Справа в тому, що в місті є підпільна політична організація, що зветься скорочено Комвесхлодів. Ця організація поставила собі за завдання повалити більшовицьку владу. Ну, для чого повалити, це не цікаво... Одним словом, повалити...

Фалалій із змовницьким виглядом озирнувся навколо, підійшов до дверей і, пересвідчившись, що там нікого немає, зазирнув під стіл і ліжка, немов на нього скрізь чекали вороги, і перейшоз на таємничий шепіт:

— Я не стану розповідати вам програму цієї організації,— для вас вона буде надто незрозуміла... Та нам плювати на їхні програми, важно те, що в них є гроші... Розумієте — гроші!

Чінгізханів підніс пальця вгору і глибокодумно повісив голову на свою блакитну краватку.

— Цій організації потрібні вибухові матеріали, і вони за них платять скажені гроші!.. Я певен, що за півроку ви матимете по півмільйона доларів... Вони одержують гроші од Форда спеціальними вантажними аеропланами... А може, і не вантажними, та нам однаково... Отож я познайомився з одним капітаном, що передав мені, на яких умовах вони приймають вибухові матеріали... Завідувачем складів зброї й військових матеріалів працює мій родич, і він буде вам передавати все, що ви скажете... Мені самому не можна переносити все те до представника Комвесхлодіву, бо за мною слідкують чекісти. Ваша ж професія прекрасно маскує вас од підозрінь... Отож ви мусите мені не пізніше / двадцятої години сказати свою останню думку... Попереджаю, розмовляти про це треба дуже обережно!

Фалалій пройшовся по кімнаті і недбало кинув:

— А щодо грошей, то вони будуть виплачувати після кожних двох транспортів... Наперед ні копійки...

Товариші нічого не відповіли. Вони сиділи, похиливши голови, і думали. їх тривожив неприємний присмак у всій пропозиції Фалалія, але в чому був той присмак — ні Чуприна, ні Кізлик не могли добрати.

Фалалій Чінгізханів поправив краватку, на обличчі його з'явилася посмішка великопанського бонвівана, і він вже не тоном політичного змов ця, а звичайним своїм тоном сказав:

— Революція, любі мої джентльмени, ірраціональна абстракція психомістичної субстанції. На нашій грішній планеті тільки кретини споживають абстракцію, люди талановиті, а тим паче геніальні, мусять все конкретизувати.

Ми мусимо перевести кремацію парадоксальної еманації субстанції душі, екстракціювати те конкретне, що котирується на біржі людських стосунків!

Чінгізханів зробив "ручкою" і зник за дверима.

Приятелі сиділи мовчки і не дивилися один на одного. Кізлик перегортав якусь книжку, але, видимо, не книжка його цікавила, а щось інше, а Чуприна злісно розмазував фарбу на своєму дикті.

Тільки коли Чуприна скінчив з плакатом, він кинув копистку і сів на ліжко з таким розрахунком, щоб Кізлик був перед його очима.

_ Ну? — промовив він крізь зуби й допитливо звернувся

до Кізлика.

Кізлик мовчав. У його душі відбувалися процеси бурхливі й каламутні, і щось розібрати в них не міг і сам Кізлик. Він сподівався, що Чуприна оформить ті почування й думки, дасть певний напрямок і встановить порядок у його голові. Той це вмів робити, хоч і був тупий міщанин, як визначав його Кізлик.

Чуприна зрозумів, що від Кізлика даремно чекати чогось раніш, ніж він сам не висловить своїх міркувань.

— Ми, скажімо, люди аполітичні...— почав Чуприна,— ми до політики ніякого відношення не маємо, наше діло — мистецтво... А це хіба не політика? — І, відповідаючи сам собі, Чуприна упевнено промовив:

— Політика. Виходить, що ми сходимо з своїх позицій і беремося до політичної роботи? — І знов сам собі відповів: — Так, беремось до політичної роботи. А розуміємося ми на політиці? Ні, не розуміємося...

Чуприна потер собі лоба, немов одганяючи якесь чуже нашарування на думках, і казав далі:

— Так, ми на політиці не розуміємося, але в словах Чін-гізханова є рація. Рискнути раз, і годі...

Кізлик, що його думки почали були набирати певної ясності від початку логічних міркувань Чуприни, од останніх слів аж підскочив. Він швидко заходив по кімнаті, а Чуприна, бачачи схвильованість свого друга, мовчав.

— Що-небудь одне, або ми беремось до політики, або ми не беремось до політики! Я не бажаю братись до політики! Розумієш?

Суперечка щодалі заплутувалась, і краю їй не видно було. Чуприна й Кізлик змінняли свої позиції щохвилини, і то виходило, що слід зламати принципи і взятись до політики, щоб заробити гроші і стати справжніми художниками, то виходило так, що хай гине блискуче художнє майбутнє, а за політику вони нізащо в світі не візьмуться.

Надвечір товариші вийшли прогулятися і довго мовчки кружляли вулицями міста, затурбовано думаючи над нерозв'язаним питанням.

Весняний вечір давно обернувся на ніч, лунка тиша оповила завмерлі вулички передмістя, як Чуприна сказав хрипким од довгого мовчання голосом:

— Ходімо додому...

Але й дома вони не заспокоїлися від збурливих думок.

— Завтра вранці остаточно вирішимо...— сказав Кізлик, лагодячись лягати спати.

Чуприна мовчки пристав на це. Він довго ворочався, поки заснув. Од незвички уперто думати голова зробилася гаряча й розболілася. Засипаючи, він кілька разів прокидався і з жахом мацав голову — йому привиджувалося, що голова його пухне й росте, як печериця під дощ, і він ніяк не може вийти з хати, бо голова не пролазить у двері...

Нарешті сон переміг маріння, і Чуприна заснув. Спав і Кізлик, у якого думки були простіші і марінь не викликали...

На ранок Чуприна прокинувся з готовою ухвалою і, помітивши, що товариш розплющив очі, він повідав йому тую ухвалу:

— Я, Кізлику, вирішив. Ми візьмемось за це діло з тою умовою, що в політику втручатись не будемо. Треба в когось там забрати матеріали чи зброю і передати комусь іншому, ми це зробимо, але не більше того... Два місяці тільки, не більше, а там к чорту! За два місяці ми щось таки заробимо!

Так би й давно! Кізлик згоден, тільки треба поводитись обережно, а то чого доброго... Чуприна добре знав, що може бути од необережного поводження, і мовчки хитнув головою.

Чінгізханів влетів бурею і, пройшовшись кандибобером по кімнаті, кредиторським тоном спитав:

— Ну? — і значуще обвів очима приятелів.

Що ж "ну"? Вони згодні, тільки з умовою... Ну, звісно ж, Фалалій Чінгізханів ті умови приймає! То ж пусте! Та, напевно, і він не стане більше двох місяців возитися з тими, як вони там? Повстанці, чи бандити, чи ще щось...

Чінгізханів потряс по черзі руки приятелям і умовився про "роботу". Вони почнуть з завтрього. Кізлик і Чуприна мусять тільки для початку зробити важну справу... Власне, це зробить Чуприна. Він старший на вигляд і більше буде викликати довіри...

Чуприна мусив піти на адресу, що її дасть Чінгізханів, до його родича, завідувача складу, і умовиться про ціну і спосіб одержати припаси.

_ Він, маєте, мій родич, але далекий, і його не треба дуже

розбещувати... От, приміром, за ящик піроксилінових шашок капітан призначить ціну в десять тисяч доларів, та й по тому... А ви пообіцяйте завскладові сотню доларів та й усе... Він згодиться....

— А чого б тобі самому не умовитися з ним? — несподівано запитав Чуприна.

Чінгізханів знітився, але швидко отямився і сказав з властивим йому апломбом:

— Я б, звісно, і сам би це зробив, але, по-перше, за мною слідкують чекісти, бо я член тієї організації,— а по-друге, той завскладу хоч і родич мені, а бестія порядна, і я з ним допіру посварився...

Кізлик і Чуприна ззирнулися і разом промовили:

— Гаразд, Фалалію, ми візьмемось до справи...

Увечері Чуприна пішов на адресу до Чінгізханового родича, а Кізлик нетерпляче чекав товариша. Він опасувався, щоб Чуприну одразу ж не заарештували, і од цієї думки спину брало холодком...

Нарешті Чуприна прийшов, і вигляд його був добрий, з чого Кізлик зрозумів, що все гаразд. Коли товариш скінчив своє оповідання, Кізлик промовив з захопленням:

— Тобі б не художником бути, а дипломатом... Ото твоє справжнє покликання!

— Кізлику,— сказав на це Чуприна тоном суворого вчителя,— ти ідіот... Гете був видатний поет, не менш видатний природознавець і політик... Рекомендую прочитати біографію цього німця в популярному викладі для дітей...

Незабаром і сам доглядач складів завітав на квартиру до товаришів, і Кізлик мав нагоду переконатися, що Чуприна таки справді неабиякий дипломат.

Він з виглядом поважним, немов купував у дядька картоп-

ЛЮ н5 базарі, торгувався і довго не погоджувався на ціну,

Що іі запросив доглядач. Нарешті, зважившись, махнув

РУкою і сказав:

Нам, звісно, лишається мало від цієї операції, але Що ж з вами зробиш?

ізликові аж досадно стало на товариша, що той так урить бідного наглядача, пропонуючи йому соту частину того, що вони самі мали одержати.

— Ну, як тобі не сором,— сказав Кізлик, коли наглядач пішов,— ну прикинув би якусь сотню доларів!

— Ти, Кізлику, ідіот з колосальним дореволюційним стажем, я це тобі давно говорив!

Фалалій Чінгізханів задоволено потирав руки, дізнавшись, що Чуприна врешті досяг свого.

— Ящик піроксилінових шашок негайно доставити на адресу... Спитати там товариша Сапрона і сказати, що мати передала йому з села гостинця. Це умовлено... Решту будемо передавати в інше місце...

Операція минула щасливо, хоч товаришам і довелося натрудити руки коло важкого ящика пудів на три. Нести його було дуже незручно, а до того ж ніяк не можна було заховати таке одоробло!

Нарешті ящика вони дотягли на зазначену адресу і проробили весь ритуал конспірації, що його навчив їх Чінгізханів. Рудобородий Сапрон подякував за посилку від матері і пильно оглянув товаришів.

— Так, я бачу, що ви таки дуже серйозні люди,— сказав він, зробивши наголос на "дуже серйозні", і суворо закусив губу. Від такої поведінки Сапрона товаришам зробилося якось ніяково, немов вони чимось провинилися перед цією людиною.

Коли Чуприна й Кізлик вийшли у двері, з квартири Са-пронової почулися притишені вигуки.

— Мабуть, там ще хтось був... Радіють, очевидно...— сказав Чуприна.

А пройшовши кілька кроків, додав:

— А мені не дуже симпатичний цей Сапрон... Фас у нього якийсь каторжний, а профіль з рижою бородою, як у асірійського царя...

Кізлик тільки пхикнув на товаришеві слова. Справа була закінчена, принаймні на сьогодні, і боятися не було чого. Він ішов, недбало насвистуючи веселого мотива.

— Додому зараз іти не можна... Поїдьмо до саду... Треба замести сліди...

— Навіщо? — не розуміючи, спитав Кізлик...

— За нами хтось слідкує... Не озирайся...

Кізлик помітив, що справді за ними йшла якась людина, що невдовзі завернула за ріг вулиці. Разом по тому з-за рогу вийшла жінка в червоній пов'язці на голові і пішла за товаришами. Чуприна ще більше занепокоївся, але жінка зникла на парадному ході якогось будинку.

Вечоріло. На порожній вулиці не було ні душі.

_ То, певно, випадкові прохожі...— догадався нарешті

Чуприна і заспокоївся.

До домівки йшли мовчки. Вже в своїй кімнаті Кізлик промовив, зітхнувши:

— Хай йому чорт! Ще тільки раз зносимо, заберемо гроші і гайда кудись у таке місце, де б нас ніхто не знав! А то так і до шибениці дійдеш...

Чуприна мовчав, але видно було, що з товаришем він на цей раз цілком погоджувався.

— Завтра передамо набої, доглядачеві пообіцяєм гроші занести іншим разом і гайда до Москви...

Спали вони неспокійним сном, і ввижалися їм різні страховища. Чуприна бачив Чінгізханова, що обертався то на піроксилінову шашку, то на гарматний набій і вибухав з неймовірною силою, од чого Чуприна із спітнілим лобом зіскакував з ліжка і злякано прислухався. Та навколо була тиша й спокій. Чуприна перевертався на другий бік, та не встигав заплющити очі, як знову з'являвся Фалалій Чінгізханів і казав: "Маестро, я бачу на вашому обличчі синхронічний ідіотизм, а в очах еманацію примітивної шибениці. Ви, маестро, відстала людина зі своєю шибеницею... Машинова рушниця діє краще за шибеницю... Епоха перманентних революцій, маестро, удосконалила методу сепарувати душу від тіла...

Алем-пасе! — вигукував Чінгізханів, як провінційний фокусник.— Ми зараз продемонструємо, маестро, сепарацію нерво-м'язових вібрацій, що іменуються душею, од тіла!.."

Чінгізханів вимахував хусточкою, і Чуприна шарпався на ліжку.

Кізлик марив уві сні чудернацькими країнами, де на деревах росли кредитки, що чудесно оберталися на величезні портрети з написами: "Найвидатніший з європейських майстрів пензля Кізлічіо". Ті портрети перетворювалися на неймовірні потвори, що кидалися душити Кізлика, і він вигукував уві сні не своїм голосом.

Остання, за планом Чуприни й Кізлика, операція проходила рівно. Навантажені тепер патронами в грубому дерев'яному ящику, що був важчий за піроксилінові шашки, йшли до призначеного місця в темному закутку парку, де *х мусив очікувати повстанський агент. Чінгізханів напередодні змінив спосіб передачі патронів, бо одвідини Сапро-на були чомусь небезпечні. Умовилися, що при зустрічі Кізлик, як музичніший за Чуприну, буде насвистувати мотив

"Інтернаціоналу", а повстанський агент мусив у відповідь заспівати уривок із "Баядерки".

Все йшло як слід. На призначеному місці в парку їм відповіли "Баядеркою", і вони привіталися. Виявилося, що то був той самий Сапрон, до якого вони вже носили піроксилінові шашки.

— Тут незручно говорити... Ми підемо на конспіративну квартиру...

Товариші мовчки згодилися. Йшли довго якимись темними завулками та дворами. Перелазили через паркани, тягнучи ящик з патронами, врешті напівтемним коридором потрапили до великої, добре освітленої кімнати.

В кімнаті сиділо душ п'ять дівчат і хлопців і весело розмовляли.

Рижобородий Сапрон увійшов, озирнувся і сказав тихо:

— Привів. Нікого немає поблизу?

— Все гаразд,— була відповідь когось із присутніх, що затихли, як тільки з'явився Сапрон з Кізликом і Чуприною.

— Сюди кладіть...— показав рижобородий товаришам, і вони поклали ящика в куток.— Це все свої,— показав він на тих, що були в кімнаті,— знайомтесь...

Виявилося, що високий блондин років двадцяти п'яти віком був не хто інший, як "гвардії полковником", а молодший з бритими вусами був його ад'ютант. Рижобородого Сапрона всі звали не інакше, як "любий граф".

У Чуприни на душі шкребли кішки, і він вже проклинав себе, що пішов сюди. "Цих графів і полковників більшовики не помилують!" — промайнула в нього думка.

Треба було просто віддати патрони рижобородому, та й годі... Доніс би й сам... Щось неприємного було в цій кімнаті, і він, поздоровкавшись з присутніми, сів коло столу. Кізлик умостився поруч нього.

Та виявилося, що нові знайомці були веселі хлопці.

Незабаром на столі з'явилася закуска та випивка, один дуже вдало розповідав анекдоти, і, випивши, компанія непомітно перейшла на суть.

— Ви, я бачу, прекрасні хлопці,— сказав веселий анекдотист до Чуприни й Кізлика.— Чого б вам не пристати до нашої організації?

Кізлик і Чуприна перезирнулися. Вони хоч і випили, та стереглися "ляпати" і трималися обережно. Загалом настороженість їх не кидала з того часу, як вони "влипли" в цю справу...

— Бачите...— почав Чуприна,— ми художники і до політики не маємо відношення... пристати до вашої організації ми не можемо, бо політикою ніколи не цікавилися...

_ От дурниці! Та як же ж ви не цікавитесь політикою,

коли от постачаєте нам патрони?

Незручно було говорити малознайомій людині, що вони це роблять тільки для заробітку, і Чуприна почав дипло-матичничати.

— Бачите, ми, власне кажучи, не політики, а художники... За наші картини ніхто нічого нам не платить... А нам, розумієте, треба і на фарби, і на інше... Ми допомагали вам, але політика не наше діло...

— Так виходить, що ви нам не співчуваєте, а так тільки, за гроші? А як прийдуть до вас з ЧК і дадуть вам більше, то ви й нас викажете!

"І якого чорта я не згодився на вступ до їхньої компанії? — докоряв себе Чуприна.— Адже ж однаково завтра нас не буде в цьому місті".

— Та ми... ні... ми про це не думали... Дайте нам подумати... Ми можемо...

Незнайомець випростався. Він раптом змінив тона на суворий, гепнув кулаком по столу так, що склянки підскочили вгору, а другий поруч його благально промовив:

— Костя, не гарячись... Ну чого ти, їй-бо...

— Як-то так не гарячись? Та ця сволота може завтра мене в ЧК виказати! "Вони подумають",— перекривив він Чуприну,— а про що раніше думали? Чи, може, сподіваєтеся тепер вислизнути з наших рук? Ні, дурнів немає!.. Годі! Вам відомі наші таємниці, і ви не вийдете звідси!

КІЗлик зблід, а Чуприну трясли трясці.

"Костя" гримав, загрожував, а рижобородий Сапрон та інші члени організації сиділи, вткнувшись у газети. "Певно, цей найголовніший",— подумав Чуприна про "Костю".

— Та ми... ми...— почав щось говорити Кізлик, дивлячись, що Чуприна мовчить, але "Костя" не дав йому договорити:

— Що там ми, ми! Нічого микати, коли справа стоїть надто серйозно! Говоріть просто і без викрутасів, якій ви партії співчуваєте?

Чуприна, сполотнілий і вщент знищений, підвівся і тихо промовив:

— Ви пустіть нас... Ми більше не будемо... їй-богу, не будемо!.. Нікому нічого не скажемо...— гаряче запевняв він.

З мефістофельською усмішкою "Костя" нахилив голову 1 шипляче відказав:

— Пустити? Ви більше не будете? А якщо вам ЧК заплатить, то ви теж більше не будете? Ні, так гратися не можна! — І знову кулак опустився на стіл, немов припечатуючи слова.

Кізлик і Чуприна стояли і розгублено тулились один до одного, а "Костя", як грізний суддя, гримав на них і картав:

— Дурні! Йолопи! Барани! Ідіоти! Беруться за діло і не знають навіть, якій партії вони співчувають! Приносять нам патрони, продажні шкури, і белькочуть щось незрозуміле! Я таких мерзотників пачками розстрілюю!

— Цих "фруктів" негайно треба судити судом повстанського трибуналу! Сподіваюсь, що вирок буде без попуску безпринципному барахлу! Ведіть!

Кізлик затрясся, ноги йому підігнулися, і він ледве живий упав на канапу і заридав.

Чуприна стиснув зуби, щоб вони не цокотіли, але не міг стримати сліз, що котилися по волохатій його бороді.

Діловито цокнувши браунінгами, підвелося двоє і коротко наказали йти за ними.

— Якщо тікатимете, пристрелимо без жалю. Кричатимете, те ж саме. Суд може вас ще й помилувати, навівши довідки, хто ви такі і що...

Кіз ликові дали напитись води, і він ішов покірний і знесилений. За ним ступав Чуприна. В голові його пролітали тільки невиразні клапті думок, і швидше інстинктивно, аніж свідомо, він зупинився коло порога і глянув з гострота зненавистю на "Костю".

Знову йшли тими самими коридорами, що ними під проводом Сапрона дісталися до кімнати, і, завернувши праворуч, потрапили в якийсь напівтемний прохід, що нагадував катакомби середньовічних монастирів. Здавалося, що тут от-от задзвенять кайдани і в чорних кутках заворушаться навіки прикуті до слизьких плит виснажені в'язні... Стіни сіріли в напівпітьмі, і відблиски з освітленого коридора розсипалися тут на сірий попіл, мішалися кіпоттю двадцятилітньої давнини і гусли в темряві, пропахлій цвіллю і лемкістю підземелля.

Арештовані й конвоїри, просовуючись коридорами, щодалі більше вгрузали в пітьму і втрачали можливість орієнтуватися. Постаті людей обернулися в невиразні рухливі плями, а тупіт ніг квакав і глух, немов повітря було сповнене пухом.

Кізлик тулився до Чуприни, ледве живий, втративши здатність щось міркувати і відчувати. Чуприна потроху стямлювався, і врешті він дійшов думки, що треба битись і кричати, вимагаючи звільнити. Він з жалем думав, що Кізлик нічим не може йому допомогти, а то б тут, у темряві, вони могли б напасти на конвоїрів, бо однаково там, на їхньому суді, над ними не змилуються...

Несподівано очі Чуприни засліпило яскраве електричне світло і він почув негучне, але рішуче:

— Руки вгору.

Під самим носом у Чуприни опинилося дуло пістоля, і він підняв руки.

Серце стрибнуло, як підтята птиця, і упало в безодню, коли він зиркнув на конвоїрів і побачив, що й ті без заперечень піднесли руки вгору, разом з револьверами.

У пасмі світла видно було і позаду двох людей з наставленими на них маузерами. Тікати не було змоги, та Чуприна й не мав такого наміру. Тільки його конвоїри стурбовано озиралися, шукаючи, куди можна втекти. Але даремно. По коридору чути було кроки людей і метушню.

— Ведім арештованих! — розпорядився один у френчі, і їх почали виводити коридором назад. Виводили поодинці і так само поодинці везли кудись невідомо.

Чуприна попав останнім. Він провів очима Кізлика, що в оточенні двох озброєних конвоїрів, тиняючись, зник в далині коридора, і йому вперше за весь час стало жаль молодого товариша.

Нарешті і Чуприну повели тим саме коридором, що ним ішов він до повстанкому з Сапроном. Проходячи повз кімнату, де відбулася півгодини тому неприємна бесіда, він побачив, як червоноармійці виносили ящик з патронами і крехтали од натуги.

На дворі Чуприну посадовили в закрите авто, і попереду вліз озброєний конвоїр.

В авті хтось уже сидів, і коли машина рушила, Чуприна впізнав Кізлика і радісно прошепотів:

— Кізлик!

Та більше нічого не довелося промовити, бо конвоїр зробив загрозливий рух і звелів мовчати.

Машина рушила вулицями міста і, заїхавши в якийсь двір, зупинилася.

На щастя, Кізлика й Чуприну не роз'єднували. їх повели У Двері, коло яких стояв вартовий з гвинтівкою, і незабаром пропустили у вузенький коридор. У товаришів не було сумніву, що вони потрапили до в'язниці.

З'явилася ще одна людина з ключами, і одна з камер прийняла товаришів у свої тихі, але тривожні обійми.

Десь далеко, як крізь сон, чулися кроки, приглушені віддаллю і десятком дверей, обережно брязкала гвинтівка в руках вартового в кінці коридора, і щось настирливо шаруділо чи під підлогою, чи за муром, а вірніше — в самому мурі. І од цих звуків моторошно билося і завмирало серце і душа клякла малою дитиною на морозному вітрі...

— Кізлику...— ледве чутно промовив Чуприна і в на-півтьмі вдивлявся в той бік, де,зігнувшись, лежав його товариш.

Кізлик не поворухнувся. Чуприна обережно встав і підійшов до нього. Хлопець спав, по-дитячому висвистуючи носом і підклавши руки під голову. Він стомився вкрай і заснув, як тільки прихилився до твердої койки.

Чуприна сів на койку поруч з Кізликом і замислився. Він перебрав усі факти останніх днів, відколи вони ув'язалися в цю брудну історію, і згадав усі балачки, що були цими днями, а коли в уяві постала фігура Фалалія Чінгізханова, думки завихрили коло цієї постаті. Чи він теж, як і вони з Кізликом, потрапив на вудку, чи свідомо підвів їх на таку мерзоту?

Непомітно і Чуприна, схилившись до Кізлика, заснув сном тупим і важким, щоб прокинутись нерадісного ранку.

А ранок справді був нерадісний. їм сказано, що вони заарештовані і, доки тягтиметься слідство, їм доведеться сидіти, а там колегія ЧК розгляне їхню справу. Назверх усього, у відтулину дверей Чуприна побачив, як повели заарештованого Чінгізханова. Тільки на мить промайнула його зігнута фігура і зникла за сірою спиною конвоїра.

"Значить, і він попався!" — і Чуприні стало чомусь легше на душі. Він поділився з Кізликом думками про це, але той втратив здатність говорити, а тільки мовчки вдивлявся в кінчики черевиків.

Потяглися довгі сірі й нудні дні. Кізлик день у день худ і блід, а Чуприна заростав волоссям так швидко, немов усі його сили йшли на це. Він ступав з кутка в куток камери, тим часом як Кізлик висиджував цілі години на койці, немов зачарований надзвичайним дивом.

— Розстріляють...— похмуро казав Чуприна, находившись по камері і лягаючи на своє ліжко. Кізлик у відповідь на це слово плакав, а далі істерично ридав, уткнувшись лицем у матрац.

— Не плач, Кізлику... Мистецтво гине там, де воно стикається з політикою... Ми, представники мистецтва, гинемо навіть фізично, стикнувшись з політикою... Ми зламали свій принцип і гинемо...

В голосі Чуприниному дзвеніла велебна жалоба, а в очах світилася фанатична відданість ідеї.

— Умремо, Кізлику, за те прекрасне майбутнє, коли не буде політики... а буде одно мистецтво! — натхненно казав Чуприна і цілував товариша в лоба...

День до вечора тягся довгою каламутною смужкою з думок і хворобливих відчувань. Вночі товариші лягали на одну койку, бо охоплював їх жах, і лежали, не заплющуючи очі і не говорячи ні слова. Вони чули, що присуджених виводять на розстріл на зорі, і чекали того страшного часу.

Та ранок проходив, як щодня увесь цей місяць, і тільки один день нарешті приніс їм новину: об обіді їх покликали до слідчого.

— Так. Виходить, що ви постачали зброю контрреволюційній організації Комвесхлодіву? Ви були її активними співробітниками? — запитав їх слідчий, і усмішка прослизнула у нього під вусами.

Чуприна мовчав, а Кізлик дивився на товариша, як теля дивиться на корову під час небезпеки.

— Чого ж ви мовчите?

Товариші мовчали, бо що вони мали говорити? Піймано всю організацію, і немає сумніву, що виправдатися ніякої змоги немає.

— А може, ви скажете, що то за організація така — Ком-весхлодів? Принаймні, може, поясните, що означає ця назва?

"Справді, що вона означає?" Чуприні й на думку не спало поцікавитись цим...

Зібравши сили, Чуприна мовив байдужим голосом:

— Ми не знаємо, що то за організація... Ми вперше були там у них, коли ви нас заарештували... Вони хотіли примусити нас пристати до організації, але ми не хотіли...

Я знаю, що ви не хотіли, і знаю, через що ви не хотіли. Ви були надто серйозні, щоб бути в тій організації...— Слідчий засміявся коротким сміхом людини, що в житті їй небагато доводилося сміятися, і раптом спитав: — Ви хочете, щоб я вас зараз випустив?

Чуприна, не знаючи,— чи серйозно той говорить, чи кепкує, на всяк випадок промовив тихо:

— Хочемо...

Кізлик ще тихше й боязкіше видушив із себе ледве чутне:

— Хочемо...

— То я вас негайно випущу, коли ви скажете, що означає та скорочена назва.

Товариші стояли мовчки. Ах, чому вони не спитали Чінгізханова, що означає та назва?

— Ми не знаємо...

— А може, ви таки признаєтеся, навіщо ви тій організації носили три пуди цегли в ящику?

У відповідь на це на обличчі товаришів застигло німе здивування людей, що нічого не розуміють. Слідчий встав з місця і гукнув:

— Конвоїр!

Конвоїр з рушницею вмить з'явився на порозі.

— Виведи оцих громадян за ворота...— і, звернувшись до товаришів, промовив: — Ви вільні... Можете йти додому...

Це було так несподівано, що першої миті ні Чуприна, ні Кізлик не могли рушити з місця і стояли, як приклеєні до підлоги, а коли вийшли за двері, то почули слова слідчого:

— От телята!..

Нашвидку захопили вони свої речі й пішли до виходу. На вулиці їх чекало дві несподіванки: по-перше, було вже літо, а по-друге, коло виходу стояв у повному складі Ком-весхлодів.

Усі мали такий вигляд, немов їх довго і старанно, але безрезультатно жували корови і, переконавшись, що висмоктати споживного з них немає надії, виплюнули просто на вулицю. Та незважаючи на такий вигляд, компанія завзято реготалася, і Чуприна почув слова Фалалія Чінгізханова:

— Зверхідіотизм цих малярчуків мене просто захопив! Сапрон розповідає, як вони тягли три пуди цегли через паркани...

Регіт заглушив слова Фалалія, та Чуприна зрозумів раптом усе.

Лишивши Кізлика самого, він рішуче підійшов до Чінгізханова і спитав:

— Скажи, Фалалію, що означає Комвесхлодів? Чінгізханів весело вишкірив зуби і протяг руку, що повисла в повітрі, не прийнята Чуприною:

— От чудак! Та це означає "Компанія веселих хлопців та дівчат"...

Театральний рецензент ледве встиг доказати останнє слово, як Чуприна припечатав на його обличчі дзвінкого ляпаса. Всі завмерли, а Фалалій, схопившись за обличчя, люто дивився на Чуприну, що взяв переляканого Кізлика під РУКУ і швидко подався з ним вулицею.

— Перманентні ідіоти! Убогі постачальники цегли! Ма-лярчуки! — лунав услід їм ображений голос Чінгізханова.